

DEFINOVÁNÍ OPAKEM V ŘÍMSKÉM PRÁVU - CAPITIS DEMINUTIO ET STATUS LIBERTATIS, CIVITATIS ET FAMILIAE

MIROSLAV FRÝDEK

Právnická fakulta, Masarykova univerzita

Abstrakt

Předmětem této studie jsou římskoprávní instituty capitis deminutio a souhrn tří statusů: status libertatis, civitatis et familiae. Tyto statusy jsou základní tříprvková složka svobodného římského občana. Zaměřil jsem se na změnu postavení římského občana v návaznosti na naplnění skutkových podstat jednotlivých capitis deminutio. Studie se zabývá definováním jednotlivých složek svobodné osoby na základě definování opaku, tak jak jsou vysvětleny v Gaiově Učebnici práva ve čtyřech knihách, Justiniánských Institucích a Digestech, kdy jsou jednotlivé instituty definovány v protikladu k jinému institutu.

Klíčová slova:

status libertatis, civitatis et familiae (stav svobody, příslušnosti k obci a rodiny)

capitis deminutio maxima, media et minima

caput (právní postavení)

ingenui (svobodný člověk)

persona sui iuris (osoba svého práva)

persona alieni iuris (osoba spadající pod pravomoc jiného)

servitutes (otroctví)

libertatis (svoboda)

Abstract

The aim of this study is to describe the Roman juridical institutes: capitis deminutio and a summary of three statutes: status libertatis, civitatis et familiae. These statutes are a three-element basis of a free Roman citizen. I focus among on a change of the status of Roman citizen in relation to the fulfillment of substances of particular capitis deminutio. This study is dealing with definition of individual elements of a free person based on the definition of the opposite as it is explained in Gaius' Institutes, Institutes of Justinian and Digests where are these juridical institutes defined in contradiction to other institutes.

Key words:

Status libertatis, civitatis et familiae (status of liberty, membership of the city and of the family)

capitis deminutio maxima, media et minima

caput (legal capacity)

ingenui (lawful (free) man)

persona sui iuris (person of its right)

persona alieni iuris (person under the competence of someone else)

servitutes (slavery)

libertatis (liberty)

Úvod

Tento příspěvek pojednává o římskoprávních institutech: o capitis deminutio, o souhrnu tří statusů: status libertatis, civitatis et familiae a o definování opakem v římském právu. Tyto statusy jsou základní tříprvková složka svobodného římského občana. V rámci capitis deminutio se soustředím mimo jiné na změnu postavení římského občana v návaznosti na naplnění skutkových podstat jednotlivých capitis deminutio. Jednotlivé složky osobnosti – caput, jsou v této práci vysvětleny s pomocí pramenů a jejich komparace.

Studie se zabývá definováním jednotlivých složek svobodné osoby na základě definování opaku, tak jak jsou vysvětleny v Gaiově Učebnici práva ve čtyřech knihách, Justiniánských Institucích a Digestech, kdy jsou jednotlivé instituty definovány v protikladu k jinému institutu, tak je např. definován stav svobody ke stavu otrockému a stav osoby sui iuris je definován institutem osoby alieni iuris.

Caput

Co vlastně znamenají latinské právní termíny caput a status? Caput, -itis, n → občanství, občanská existence, souhrn práv týkajících se osobní svobody, práv občanských i rodinných; odtud capitis deminutio umenšení nebo ztráta práv občanských; capitis minor (capite deminutus jako zajatec) zbavený práv občanských a tím i rodinných¹ v souvislosti s caput je důležitý i institut capitis deminutio, kdy deminutio znamená → deminutio, - onis, f →

¹ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko – český slovník*, Praha: 1933, heslo caput

zmenšení, umenšení, úbytek, újma, ztráta². Capitis deminutio znamená buďto zmenšení nebo úplnou ztrátu práv občanských a rodinných nebo ztrátu svobody. Capitis deminutio je tedy velice zvláštní instituce v římském právu a v současných právních řádech nenalezneme jeho ekvivalent a i tento termín se nepřekládá. Jde o zvláštní změnu v obsahu právní subjektivity římského občana.

Caput neboli právní osobnost římského občana, bývá zničena, nejen když občan pozbude svobody nebo občanství, nýbrž i kdykoli on se odloučí pouze od své agnátské familie, zůstáváje občanem římským. Zrušení právní osobnosti římského občana, které nastalo následkem toho, že jeho osobní postavení právní se změnilo po té neb po druhé stránce, zove se capitis deminutio. Jako pak troje podmiňuje caput občana: libertas, civitas a familia, rozeznávají se též tři druhy kapitisdeminuce: capitis deminutio maxima, media (neboli minor) a minima podle toho, zdali pozbyl svobody nebo pouze občanství nebo pouze familie³.

Tedy caput neboli to co dělá římského občana římským občanem je jeho trojí postavení. Toto postavení z něj dělá plnoprávného občana římského a tvoří to jeho právní osobnost caput civis Romani. Jde o tři statuty:

- 1) status libertatis → je stav svobody, tedy stav, který můžeme podle starověkého nazírání na osoby nazvat stavem, kdy je osoba subjektem práv a ne objektem práv,
- 2) status civitatis → je to stav příslušnost k římské obci, je to určité dnes bychom mohli říci „státní občanství“, - vyčlenění se oproti „Neřímanům“ – cizincům,
- 3) status familiae → je stav sounáležitosti k určité familii – tedy rodině. Je to příslušnost k určité římské rodině a to buď pokrevní, nebo právní příslušnost;

Tato jednotlivá postavení - statusy nám definuje v návaznosti na institut capitis deminutio Paulus: Dig. 4.5.11 Paulus 2 ad sab. *...tria sunt quae habemus, libertatem civitatem familiam*⁴ → máme tři druhy (právní subjektivity) svobody, občanství, rodiny.

Jak je uvedeno výše, tak tento status je příznám právem (právním řádem) a tak musíme hledat, z čeho vychází. Z čeho plyne toto trojí postavení (status) svobodného člověka, který je plnoprávným římským občanem? To, kdo je svobodný nám říká Gaius ve své Učebnici:

² Tamtéž, heslo deminutio

³ Heyrovský, L.: *Dějiny a systém římského soukromého práva*, Praha: 1910, str. 158 – 159.

⁴ Dig. 4.5.11 Paulus - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

Gaius I: De condicionem hominum. 9. *Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi*⁵ → Gaius I.9: O právním postavení lidí: A základní rozdělení práva osob je tedy takové, že všichni lidé jsou buď svobodní anebo otroci⁶. Gaius I 10 *Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini*⁷ → Gaius I.10 Ze svobodných lidí jsou potom jedni ingenuové, druzí propuštěnci⁸. Gaius I 11. *Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt*⁹. → Gaius I.11. Ingenuové jsou ti, kdo se narodili jako svobodní, propuštěnci ti, kdo byli propuštěni z právoplatného otroctví.¹⁰

Stejnou dikci o ingenuích obsahují i Justiniánovy Instituce: Lib. I., tit. IV De Ingenuis: *Ingenuus is est qui statim ut natus est liber est*¹¹ → Svobodný je, kdo se narodí ve svobodném postavení (jako svobodný). Taktéž je v Institucích shodná dikce i u propuštěnců: Lib. I., tit. V: *De Libertinis: Libertini sunt qui ex iusta servitute manumissi sunt. manumissio autem est datio libertatis*¹² → Propuštěnci (libertini) jsou ti, kdo jsou propuštěni z řádného otroctví. Propuštění na svobodu - manumisse je však udělením svobody.

Tedy římské právo rozeznávalo dva typy svobodných a to ingenui – tedy osoby, které se již svobodně narodily a propuštěnce – osoby, které byli v právoplatném otroctví a byli propuštěni na svobodu

Tyto fragmenty nám sice říkají, kdo jsou právem uznáni za svobodné, narozením či propuštěním na svobodu - manumissí, ale pořád nám neříkají, co ta svoboda zahrnuje, to se dovídáme z Digest: *Dig. 1.5.4pr. Florus 9 inst. Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur*¹³ → Svoboda je přirozená možnost, činit každému co je libo, pouze v tom případě, že moc nebo právo tomu nebrání. V tomto fragmentu se již dovídáme, co to svoboda je. Je to tedy svoboda činit, nečinit, konat, nekonat – jak je uvedeno výše → „činit každému co je libo“. Status je tedy v nauce římského práva právní subjektivita subjektu práv. Je to právním řádem určitým jednotlivcům přiznaná

⁵ Gaius I.9 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁶ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 32 - 33

⁷ Gaius I.10- latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁸ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 32 - 33

⁹ Gaius I.11 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

¹⁰ Kincl, J., *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 32 - 33

¹¹ Lib. I., tit. IV De Ingenuis - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

¹² Lib. I., tit. V: De Libertinis - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

¹³ Dig. 1.5.4pr. Florus - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

možnost jednat a uskutečňovat vlastním chováním a jednáním právní úkony. Tímto subjektem je člověk - svobodný člověk (fyzická osoba), který je subjektem práv a povinností. Tento status (caput), jak bylo vyloženo výše, je tedy souhrn práv, které se týkají osobní svobody, občanských práv a práv rodinných. Římské právo tuto subjektivitu a tento soubor práv nepřiznává všem, ale jen těm, kteří mají určité postavení – status.

Status libertatis

Status libertatis je nejzákladnější složkou osobnosti. Svoboda (libertas) jest jako iure civili tak i iure gentium základní podmínkou osobnosti v právním smyslu. Pouze liberi jsou osobami na poli právním¹⁴. Způsobilý k právům je jenom svobodný člověk - liber. Svobodní jsou členové římské rodiny. Otok - servus, je nezpůsobilý k právům, právo jej považuje za předmět práva a nikoli za subjekt. Samotné otroctví má své právní zakotvení v ius gentium Gaius I. 52 a také Justiniánovy Instituce Lib. I. tit. VIII → Gaius I. 52 *In potestate itaque sunt servi dominorum. Quae quidem potestas iuris gentium est: Nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur*¹⁵ Gaius I. 52 *Pravomoci pánů jsou tedy podřízeni otroci. Tato pravomoc má původ v „právu národů“: u všech národů bez rozdílu můžeme totiž pozorovat, že pánům přísluší nad otroky právo života a smrti; a cokoli se nabývá skrze otroka, to se nabývá pro pána*¹⁶. Stejný text je i v Justiniánových Institucích: Lib. I. tit. VIII: *De his dui sui vel alieni iuris sunt* (O těch, kteří jsou svého nebo cizího práva): *In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur id domino acquiritur*¹⁷. Stejně tak dále v Justiniánových Institucích Lib. I. tit. VIII: *In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium es*¹⁸.

Ve velké většině literatury se v kapitolách nazvaných „Status libertatis“ hovoří především o otrocích a tím se a contrario vysvětluje postavení svobodného. Základ je v tom, že svobodný činí co mu je libo, tak jak bylo vyloženo výše, kdežto otrok plní to, co je jeho pánovi libo. Status libertatis – stav svobody lépe pochopíme při výkladu capitis deminuce maxima, ale ve

¹⁴ Heyrovský, L.: *Dějiny a systém římského soukromého práva*, Praha: 1910 str. 122

¹⁵ Gaius I. 52 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

¹⁶ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk 1981, str. 41

¹⁷ Lib. I. tit. VIII - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

¹⁸ Lib. I. tit. VIII - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

zkratce můžeme říci, že subjekt práv, který je svobodný přestane mít svoji svobodou vůli. Gaius v souvislosti se zánikem společnosti píše, že: Gaius III. 153: *Dicitur etiam capitum deminutione solui societatem, quia civili ratione capitum deminutio morti coaequatur*¹⁹ → Říká se také, že společnost zaniká kapitum deminucí, protože kapitum deminucio se podle civilního práva staví naroveň smrti²⁰. Takže musí jít o skutečnost, která je natolik závažná, že svobodný člověk ztratí svou svobodnou vůli a tento jeho stav je de iure považován za smrt, např. válečné zajetí.

Status civitatis

Status civitatis neboli postavení římského občana. Státní občanství římské (civitas) předpokládá svobodu člověka. Otrok nemohl být státním občanem (civis Romanus)²¹. Římské státní občanství a tedy postavení římského občana se obecně nabývá/vzniká:

- 1) Narozením → např. v Instituce: Lib. I., tit. IV De Ingenuis: *Ingenuus is est qui statim ut natus est liber est*²²; → Svobodný je, kdo se narodí ve svobodném postavení (jako svobodný). Bez pochybností bylo narození dítěte v řádném manželství matrimonium iustum, které bylo uzavřeno mezi osobami, které měly ius conubii. Rozhodný stav otce dítěte v době jeho početí (pokud bylo narozeno v řádném manželství). V ostatních případech rozhodoval osobní stav matky v době porodu.
- 2) Propuštěním na svobodu → Gaius I 17: *Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est vindicta aut censu aut testamento, is civis Romanus fit; sin vero aliquid eorum deerit, Latinus erit*²³ → Občanem římský se totiž stane ten, v jehož osobě se setkají tyto tři (náležitosti): že je starší třiceti let a že je v kviritském vlastnictví pána a že dostává svobodu řádnou a zákonnou formou propuštění, to je buď hůlkou, nebo při censu, nebo testamentem. Bude-li však některá z těchto (náležitostí) chybět, bude Latinen²⁴. Jsou zde tedy dány zákonné podmínky, a to:

- minimální věk třicet let

¹⁹ Gaius III. 153- latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

²⁰ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk 1981, str. 41

²¹ Tureček, J., a kol.: *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha: Orbis 1963, str. 266

²² Lib. I., tit. IV De Ingenuis - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

²³ Gaius I 17 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

²⁴ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk 1981, str. 34

- otrok musel být v kviritském vlastnictví
- propuštění jen zákonnou formou a to:
 - hůlkou
 - při censu zápisem do seznamu občanů
 - propuštění na základě testamentu

3) Udělením → toto udělení bylo právním aktem, na kterém se usnášeli Quiritové – na komitiích, dále magistrátem a v době císařské císařem. Toto udělení bylo možné buď pro jednotlivého člověka nebo také pro celé obce či provincie. Poslední velké udělení římského občanství bylo uděleno konstitucí císaře Karakally z roku 212 n. l. – známé jako *constitutio Antoniniana* → Edikt Karakallův z roku 212 o poskytnutí práv římského občanství obyvatelům všech římských provincií: „Udělují všem peregrínům oikúmeny (tj. Neřímanům žijícím na území impéria), s výjimkou dediticiů (usídlených barbarů), práva římského občanství“²⁵.

Takovýto svobodný člověk byl občan římský - *civis Romanus* a má římské občanství – *civitas Romana*. Jediný plnoprávný byl otec rodiny – *paterfamilias* - ten byl osobou *sui iuris* a ostatní příslušníci rodiny byly pod jeho pravomocí – *potestas* - a jsou to osoby *alieni iuris* (především šlo o manželku v přísném manželství – *cum manu* a děti). Římské občanství bylo souhrnem politických práv, jejich výčet nám možná z dnešního pohledu bude připadat jako povinnosti, ale musíme si uvědomit, že jde o starověká práva, tedy je to možnost jak se účastnit na politickém dění v obci – *civitas*. Jednalo se o tato základní práva:

A) Veřejnoprávní:

- *ius militiae* → právo sloužit ve vojsku, je to právo, podílet se na obraně své obce a tím i chránit své zájmy,
- *ius suffragii* – je aktivní volební právo, tedy právo hlasovat na shromážděních,
- *ius honorum* → je pasivní volební právo, je to právo kandidovat a být zvolen a tedy zastávat funkci magistráta národa římského. Toto právo bylo upraveno např. zákonem *lex Villia annalis*²⁶ z roku 180 př. n. l., který stanovoval nejnižší přípustný

²⁵ Red. Ďjakov, V.,N. a Kovaljov, S.,I. a kol.: *Dějiny starověku* Praha: 1963, str. 668

²⁶ Viz. Livius: *Dějiny VI*, přeložil Pavel Kucharský, Svoboda 1976, kniha XL 44 str. 535 a minimální věková hranice pro zastávání jednotlivých úřadů podle *lex Villia annalis* převzata z Skřejpek, M.: *Římské právo v datech*. Skripta. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 1997, str. 17 a 18.

věk pro zastávání jednotlivých úřadů a to takto, tento zákon z roku 180 př. Kr. stanovil nejnižší přípustný věk pro jednotlivé úřady a to následovně:

- Questura – od 28 let po desetileté službě e vojsku
- Aedilita – od 37 let
- Tribunát lidu – od 37 let
- Praetura – od 40 let
- Konsulát – od 43 let, ale až 3 roky po praeture; opětovné nabytí konsulátu bylo možné nejdříve po 10 letech;

B) Soukromoprávní:

- ius conubii → právo uzavřít řádné římské manželství,
- ius commercii → právo volně obchodovat,
- ius testamenti → právo sepsat závěť a tato závěť bude respektována, první ustanovení jsou již v Lex doudecim tabularum: Deska V.3: *Jak kdo ustanovil o svém majetku nebo o poručenstvím nad svým hospodářstvím. Tak budiž po právu*²⁷

Status familiae

Starověká rodina byla volební, politická, hospodářská, náboženská a do jisté míry samosprávná jednotka. Rodina - familia, ae – mj. rodina, příbuzenstvo, rod celek náboženský, politický a hospodářský; v nejširším smyslu, všechny osoby a věci náležející pod právní moc jednoho občana → pater familias²⁸. Původní římská rodina byla určitá zemědělská usedlost, na pozemcích pracovali všichni členové rodiny a tato usedlost byla do jisté míry autarkní. To co rodinu spojovalo, byla, dnes již pro nás asi nepochopitelná absolutní moc otce rodiny – paterfamilias - absolutní patriarchální moc, to můžeme vyčíst z Gaia, Gaius I. 55 *Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreavimus. Quod ius proprium civium Romanorum est (fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus)*²⁹ → Gaius I. 55. *V naší pravomoci jsou dále naše děti, které jsme zplodili v řádném manželství. Je to právo, vlastní občanům římským; neboť sotva se najdou lidé, kteří by nad svými dětmi měli takovou pravomoc, jakou máme my*³⁰.

²⁷ Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva*, Praha: ORAC, 2001, str. 35

²⁸ Heslo familia v Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko – český slovník*, Praha, 6 opravené a doplněné vydání, 1933

²⁹ Gaius I. 55 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

³⁰ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 42

Stejná dikce o patriarchální moci otce rodiny je i v Justiniánových Institucích: Lib. I. tit. IX De patria potestate: *In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. Ius autem potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines qui talem in liberos habeant potestatem qualem nos habemus*³¹.

Již podruhé narážíme na to, že je určitý institut vytyčen pomocí jiného institutu. Poprvé to bylo u stavu libertatis, kde je tento stav jak v Gaiovy, tak i v Justiniánových Institucích, a odtud je i přejet do právně-romanistických učebnic a prací, vytyčen proti stavu otroka, tedy stavu nesvobody - stavu opačného, kdy svobodný je vše ostatní, co nenaplnuje zákonnou dikci o otrocích. Stejně je to i nyní u osob sui iuris – tedy u osoby otce rodiny, který jako jediný má plnou subjektivitu a je to osoba - svého práva – a je o osobách sui iuris pojednáno v opaku k osobám alieni iuris → Gaius I. 50 *Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sint: Nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sint*³² → Gaius I. 50: *Podívejme se nyní na ty, které jsou podřízeny právu cizímu. Neboť poznáme-li, kteréže osoby to jsou, pochopíme současně, kteréže (osoby) jsou svéprávné*³³.

Gaius I. 48 *Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae*³⁴ Gaius I. 48 *Nyní je na řadě jiné rozdělení osobního práva (právního postavení osob). Některé osoby jsou totiž svéprávné (personae sui iuris), některé jsou podřízeny právu cizímu (personae alieno iuri subiectae)*³⁵.

Stejná dikce je i v Justiniánových Institucích Lib. I. tit. VIII. *De his dui sui vel alieni iuris sunt: Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt*³⁶.

Gaius I. 49: *Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt*³⁷ → Gaius I. 49: *Z těch osob zase, které jsou podřízeny právu cizímu, jsou jedny v pravomoci, jiné v moci manželské, jiné v mancipiu*³⁸.

³¹ Lib. I. tit. IX De patria potestate - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

³² Gaius I. 50 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

³³ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 41

³⁴ Gaius I. 48 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

³⁵ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 41

³⁶ Lib. I. tit. VIII - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

Z těchto fragmentů můžeme tedy a contrario vyvodit, že osoba sui iuris je ten, kdo:

- kdo není v mancipiu – in mancipio – kdo není otrokem,
- kdo není v pravomoci – in potestate jako dítě – liberi nostri (*Gaius I.55: Item in potestate nostra sunt liberi nostri*³⁹)
- kdo není v moci manželské – in manu, tedy, kdo není žena; (pozn. výjimkou zde samozřejmě jsou Vestálky a Flaminové → *Gaius I.130 Praeterea exeunt liberi virilis sexus de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et feminini sexus, si virgines Vestales capiuntur*⁴⁰) *Gaius I. 130 Kromě toho se děti mužského pohlaví osvobozují od pravomoci předka tím, že byli vysvěceni jako Flamines Diales, (děti ženského pohlaví přijetím mezi panny Vestálky*⁴¹;

↓

Kdo není v žádném z těchto postavení vůči někomu jinému je osobou sui iuris.

Capitis deminutio

Římskoprvní institut capitis deminutio nám definuje: *Gaius I. 159 Est autem capitis deminutio prioris status permutatio*⁴² → *Gaius I. 159 Kapitisdeminuce je pak proměna dřívějšího právního stavu*⁴³. Justiniánovy Instituce nám definují capitis deminutio následovně: Lib. I., tit. XVI De capitis minutione: *Est autem capitis deminutio prioris status commutatio*⁴⁴. A Digesta citují Gaia: Dig. 4.5.1 *Gaius 4 ad ed. provinc. Capitis minutio est status permutatio*⁴⁵. Rozdíl je zde ve slovesech, které použil Gaius a prepisovatelé právních textů do Justiniánových Institucí. Gaius používá sloveso permutatio a v Justiniánovy se používá sloveso commutatio. Nejde o nějaké významové posunutí, permutatio, -onis, f. – proměnění, proměna, změna⁴⁶ a commutatio, -onis, f. – změna, proměna, obrát⁴⁷, ale musíme si uvědomit, že mezi jednotlivými texty je několik století a Gaiův text nebyl do Justiniánské učebnice převzat beze změn a občas se „prepisovatelé“ snažili o pestrost výraziva než o zachování jednotné právní terminologie, jak je vidět u tohoto fragmentu.

³⁷ *Gaius I. 49* - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

³⁸ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 41

³⁹ *Gaius I. 55* - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁴⁰ *Gaius I. 130* - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁴¹ Kincl, J., *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 59

⁴² *Gaius I. 159* - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁴³ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 67

⁴⁴ Lib. I., tit. XVI De capitis minutione - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁴⁵ Dig. 4.5.1 *Gaius 4 ad ed. provinc.* - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁴⁶ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko – český slovník*, Praha: 1933, heslo permutatio

⁴⁷ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko – český slovník*, Praha: 1933, heslo commutatio

Jak již bylo řečeno výše, tak *capitis deminutio* je postavena naroveň smrti a tento institut je tedy smrtí v právním smyslu; Gaius III. 153 → *Dicitur etiam capitis deminutione solui societatem, quia civili ratione capitis deminutio morti coaequatur*⁴⁸ → Gaius III. 153 Říká se také, že společnost zaniká *kapitisdeminucí*, protože *kapitisdeminuce* se podle civilního práva staví naroveň smrti⁴⁹;

Druhy *capitis deminutio*

Jsou tři druhy *capitis deminutio*: Gaius 159. *Est autem capitis diminutio prioris status permutatio: Eaque tribus modis accidit: Nam aut maxima est capitis diminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima*⁵⁰ → Gaius I. 159: *Kapitisdeminuce* je pak proměna dřívějšího právního stavu. A ta nastává třemi způsoby: je totiž buď *kapitisdeminuce* velká, anebo menší – které někteří říkají střední – anebo malá⁵¹. Dále Dig. 4.5.11 Paulus 2 ad sab. *Capitis deminutionis tria genera sunt, maxima media minima*⁵² → Dig. 4.5.11 Paulus 2 ad sab. Máme tři druhy *kapitisdeminucí*, velká, střední, malá.

Jednotlivé *capitis deminutio*:

1. *capitis deminutio maxima* – *kapitisdeminuce* velká
2. *capitis deminutio media* – *kapitisdeminuce* střední
3. *capitis deminutio minima* – *kapitisdeminuce* malá

Capitis deminutio maxima

Capitis deminutio maxima je definována v: Gaius I.160 *Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censuali venire iubentur: Quod ius *, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus invitae et denuntiantibus cum servis eorum coierint*⁵³ → Gaius I. 160 *Velká kapitisdeminuce* je ta, když někdo současně ztrácí i občanství i svobodu; což se stává těm, kdo se nedostaví k censu a

⁴⁸ Gaius III. 153 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁴⁹ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 179

⁵⁰ Gaius I. 159 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁵¹ Kincl, J., *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 67

⁵² Dig. 4.5.11 Paulus ad sab. - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁵³ Gaius I. 160 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

na příkaz (úředníka) jsou podle řádu o konání censu prodáni (do otroctví). Tohoto práva se dnes vlastně (již) neužívá. Z trestu ztrácejí však dnes podle zákona Aelia a Sentia svobodu ti, kdo patří mezi „vzdané“ a měli by proti zákazu tohoto zákona bydliště ve městě Římě. (Svobodu ztrácejí) také ženy, které se podle klaudijánského usnesení senátu stávají otrokyněmi těch pánů, s jejichž otroky by se proti vůli pánů a přes jejich zákaz (nadále) pohlavně stýkaly⁵⁴.

Dig. 4.5.11 Paulus 2 ad sab. *Capitis deminutionis tria genera sunt, maxima media minima: tria enim sunt quae habemus, libertatem civitatem familiam. igitur cum omnia haec amittimus, hoc est libertatem et civitatem et familiam, maximam esse capitis deminutionem: cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, mediam esse capitis deminutionem: cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, minimam esse capitis deminutionem constat*⁵⁵ → Dig. 4.5.11 Paulus 2 ad sab. *Jsou tři druhy capitis deminutio, velká, střední, malá: tři, neboť jednak máme svobodu, občanství a rodinu. Velká capitis deminutio je pak ztráta občanství, svobodu zachovává. Střední capitis deminutio: je zachování svobody a občanství, toliko postavení mění postavení v rodině. Malá capitis deminutio je újma v postavení.*

Velká capitis deminutio je ztráta svobody a občanství, jedná se o kumulativní podmínku k tomu, aby nastala velká capitis deminutio. Jde o situaci, kdy je osobnost podle práva úplně zaniká, ač si zachovává život. Tímto druhem capitis deminutio je zničeno postavení svobodného římského občana – přišel tedy o svoji caput – postavení. Jak jsem uvedl v předchozím výkladu - *svoboda je přirozená možnost, činit každému co je libo, pouze v tom případě, že moc nebo právo tomu nebrání*⁵⁶ a zde je mu tedy bráněno, aby mohl vykonávat svá občanská práva a vůbec, aby se mohl chovat jako svobodný občan. Quirit postižený velkou capitis deminutio pak ztrácí všechna svá práva a to jak veřejná, tak i soukromá → Gaius III. 83 *quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio libertorum, quae per iusiurandum contracta est, et lites contestatae legitimo iudicio*⁵⁷ → Gaius III 83 ... *capitisdeminucí berou za své (práva) jako ususfrukt., přísahou založený pracovní závazek propuštěnců a nároky, o nichž byla v legitimním řízení uzavřena*

⁵⁴ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 67

⁵⁵ Dig. 4.5.11 Paulus ad sab. - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁵⁶ Pozn. Dig. 1.5.4 pr. Florus 9 inst

⁵⁷ Gaius III. 83 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

*litiskontestace*⁵⁸. Tímto tedy zanikají práva obligační. Stejně jako obligační práva jsou *capitis deminutio* dotčena a zrušena práva rodinná. Rodinná práva mocenská zrušují se naprosto, nechat' *capitis deminutio* stihla majitele moci nebo poddaného. Dále končí se nejen *agnatio*, nýbrž i práva z kognace toho, kdo byl postižen *capitis deminutione magna*⁵⁹. K této situaci, kdy svobodný ztratí svobodu i občanství je např. zotročení (Gaius I.160 – *pro ty, kteří se nedostaví k cenzu a pro ženy, které se pohlavně stýkají s otroky bez souhlasu jejich pána*). Jednou z nejčastějších možností, jak ztratit najednou jak svobodu tak i občanství, je stát se válečným zajatcem, neboť není větší hanby než upadnout do rukou nepřítele a nebojovat do posledních sil a do ztráty života v bitvě např. zajetí *Aula Regula*, nebo v *Liviových Dějinách* se dočteme o tom, že bylo v punských válkách ženám zakázáno skládat výkupné za své muže, syny, bratry – *Livius XXXIV 1 až 8* – slavná *Catonova* řeč proti rozmařilosti římských dam.

Capitis deminutio minor

Gaius I.161 *Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit*⁶⁰ → Gaius I. 161 *Menší neboli střední kapitisdeminuce je ta, když se ztrácí občanství, svoboda je (však) zachována; což se stává tomu, nad kým byl vysloven zákaz vody a ohně*⁶¹. → Stejně tak i v *Lib. I., tit. XVI De capitis minutione* *Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est*⁶² a dodává se:... *kdo byl odvezen/vyhnán na ostrov.*

Capitis deminutio minima

Gaius I.162 *Minima est capitis deminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis conmutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite diminuatur*⁶³ → Gaius I. 162 *Malá kapitisdeminuce je ta, když se zachovává i občanství i svoboda, ale právní postavení člověka se mění; což nastává u (osob) adoptovaných, dále u žen, které podstupují koempci,*

⁵⁸ Gaius III. 83 Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 160 – 161.

⁵⁹ Heyrovský, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*, Praha: 1914, str. 159

⁶⁰ Gaius I. 161 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁶¹ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 67 a 68

⁶² *Lib. I., tit. XVI De capitis minutione* - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁶³ Gaius I. 162 - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

*jakož i o těch, kdož jsou mancipováni a kdo jsou po mancipaci propuštěni: a to tak, že capitisdeminuce nastane tolikrát, kolikrát je kdo mancipován nebo propuštěn*⁶⁴. → Stejně tak i v Justiniánských Institucích: Lib. I., tit. XVI De capitis minutione *Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur*⁶⁵.

Závěr

Definování nebo argumentování opakem - a contrario - je běžnou metodou výkladu právních textů. Jde vlastně o proces negování, kdy se např. jedna skupina definuje tím, že nemá znaky skupiny druhé, jde vlastně o obrácené podmínky nebo znaky. I v současném právu je tato metoda výkladu, či argumentace velice často využívána, např. je to vše vyjma... apod. Stejně tak i tuto metodu využívali starověcí římsí právoznalci. Ti velice často definovali jen určité právní instituty a to především ty, které byly sporné. Tak nám vysvětluje Ulpianus ius naturale: „*Ius naturele je to, co příroda vnukla všem tvorům. Toto právo není vyhrazeno člověku, nýbrž týká se všech živočichů ... Ius gentium je právo, jehož používají národy*“. Ius civile naproti tomu Ulpianus nepovažoval za potřebné vysvětlovat, neboť bylo pro něj zjevnou samozřejmostí⁶⁶. Z této citace z Hattenhauera můžeme vyvodit, že starověcí právoznalci definovali především sporná a nejasná ustanovení, která bylo potřeba vysvětlit, kdežto ta nejfrekventovanější byla většinou přecházena bez poznámek či vysvětlení, jelikož oni sami nepovažovali za nutné tyto, dnes bychom řekli notoriety, instituty vysvětlovat a hlouběji je zkoumat.

Tak se nám zachovaly nádherné pasáže, ze kterých se dovídáme vše o postavení otroků a o postavení osob alieni iuris a jsme přímo římskými právníky odkazováni na to, že pochopíme postavení osob sui iuris a svobodných tím, když si vysvětlíme, kdo jsou otroci a osoby alieni iuris.

Capitis deminutio je tedy stav právní, je to stav do kterého se může dostat každý římský občan v návaznosti na určité buďto faktické nebo právní skutečnosti, např. faktická skutečnost je válečné zajetí a právní je např. adopce a koempce, což je zánik příslušnosti k jedné rodině a přináležitost k rodině nové. Na tento druh „změny“ se váže např. na vykonávání rodinných sacer, kdy žena, která vstupuje manželstvím do nové rodiny (čímž vystupuje ze své dosavadní

⁶⁴ Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk, 1981, str. 68

⁶⁵ Lib. I., tit. XVI De capitis minutione - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

⁶⁶ Hattenhauer, H.: *Evropské dějiny práva*, Praha: C.H. Beck 1998, str. 81

rodiny) přijímá i náboženské obřady nové rodiny – tzv. *sacra privata/familia* (kupř. uctívání rodinných Larů a Penátů).

Capitis diminuce jakéhokoli stupně je velice praktické právní ustanovení, kdy se mění právní postavení člověka v návaznosti na skutkovou změnu. Musíme si uvědomit, že to, co dělalo starověkého člověka člověkem je souhrn jeho politických práv a ty mohl naplňovat a vykonávat jen ve společnosti, která se nazývala město Řím. Politická práva byla odstupňována podle příslušnosti k určité třídě, ale toto postavení jednotlivce nebylo absolutní a definitivní (toto postavení se mohlo změnit např. při censu změnou majetkových poměrů). Toto postavení se tedy mohlo kdykoliv během života změnit a stejně tak se mohl zase do svého původního postavení (ve smyslu *caput*) navrátit – *ius postlimini*, neboť Římané věděli, že Fortuna je nestálá.

Samotné postavení svobodných římských občanů – *status civitatis, libertatis a familiae* jsou definovány opakem. Je jasné, že pro římské občany a právníky bylo jasné, kdo to jsou svobodní a plnoprávní občané – tedy Římané a také proto systematika římského práva definovala nejjednodušším způsobem jejich postavení a to tak, že podrobně vysvětlila, kdo nejsou Římané – tedy, kdo nejsou svobodní a na základě toho si můžeme říci, že ten kdo nenaplnuje příslušná ustanovení o otrocích nebo o osobách *alieni iuris* je svobodný a je osobou *sui iuris*.

Podle mého je jedna z nejúžasnejších římskoprávních definic, která je v Digestech obsažena tato *Dig. 1.5.4 pr. Florus 9 inst. Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur*⁶⁷ → *Svoboda je přirozená možnost, činit každému co je libo, pouze v tom případě, že moc nebo právo tomu nebrání.* Nejde jen o to, že nám definuje co je to svoboda, ale také nám a *contrario* říká, že „nesvoboda“ je tedy to, když někdo nečiní co je libo mu, ale co je libo jinému. V tomto spatřuji jasný rozdíl mezi tím, kdo je svobodný a kdo svobodným není a má jiné právní postavení (otrok, propuštěnec, ale také osoba *alieni iuris*). Toto je velice patrné i v tom, že, ten kdo je podřízen moci někoho jiného vše, co nabude, nabude pro svého „pána“ pro vlastníka pravomoci nad ním (samozřejmě vyjma *peculia*), ale stejně tak tento stav svobody a vykonáváním pravomoci je obtížen i nepříjemnostmi a to, že ručí za jednání osob, které spadají do jeho moci – *potestas*.

⁶⁷ Dig. 1.5.4pr. Florus - latinský text převzat z www.thelatinlibrary.com

Literatura:

- [1] Pražák, J.: Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko – český slovník*, Praha: 1933, 1348 s.
- [2] Kincl, J.: *Gaius, Učebnice práva ve čtyřech knihách*, Brno: Doplněk 1981, 274 s, ISBN 80-7239-057-0.
- [3] Heyrovský, L.: *Dějiny a systém římského soukromého práva*, Praha: 1910, 1243 s.
- [4] Tureček, J., a kol.: *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, Praha: Orbis, 1963, 637 s.
- [5] Red. Ďjakov, V., N. a Kovaljov, S., I. a kol.: *Dějiny starověku*, Praha: 1963, 774 s.
- [6] Livius: *Dějiny VI*, Praha: Svoboda, 1976, přeložil Pavel Kucharský, 660 s.
- [7] Skřejpek, M.: *Římské právo v datech*, Praha: C.H.Beck, 1997, 116 s., ISBN 80-7179-123-7.
- [8] Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva*, Praha: ORAC, 2001, 279 s., ISBN 80-86199-32-0.
- [9] Bartošek, M.: *Encyklopedie římského práva*, Praha: Academia, 1994, 471 s., ISBN 80-200-0243-X.
- [10] Bartošek, M.: *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, Praha: Academia, 1995, 280 s., ISBN 80-200-05445-5.
- [11] Bartošek, M.: *Škola právníckého myšlení*, Praha: Karolinum, 1993, 380 s., ISBN 80-7066-579-3.
- [12] Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: *Římské právo*. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 1995, 386 s., ISBN 80-7179-031-1.
- [13] Skřejpek, M.: *Ius et religio, Právo a náboženství ve starověkém Římě*, Praha: Vydavatelství 999, 1999, 371 s., ISBN 80-901064-8-X.
- [14] Grant, M.: *Dějiny antického Říma*, Praha: BB art 1999, 472 s., ISBN 80-7257-009-9.
- [15] Boháček, M.: *Nástin přednášek o soukromém právu římském, Právo obligační, právo dědické, díl II.*, Praha: nákladem vlastním, 1946, 193 s.
- [16] Tacitus: *Letopisy*, Praha: Svoboda 1975, přeložili Antonín Minařík a Antonín Hartmann, 554 s.
- [17] Tacitus: *Z dějin císařského Říma, Rozprava o řečnících*, Praha: Svoboda, 1976, přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartman a Václav Bahník, 473 s.
- [18] Robert, J-N.: *Řím 753 př.n.l. až 476 n. l.*, Praha: Lidové noviny, 2001, 270 s., ISBN 80-7106-398-3.
- [19] Kincl, J.: *Deset slavných procesů Marka Tullia*, Praha: C.H.Beck, 1997, 267 s., ISBN 80-7179-178-4.

- [20] Pečírka, J., a kol.: *Dějiny pravěku a starověku 2 díl, kapitoly 10-21*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, 1091 s.
- [21] Hattenhauer, H.: *Evropské dějiny práva*, Praha: C.H.Beck, 1998, 708 s., ISBN 80-7179-056-7.
- [22] Dobiáš a kol.: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Římské impérium, jeho vznik a rozklad*, Praha: Melantrich, 1936, 695 s.
- [23] Telec, I.: *Metodika výkladu právních předpisů*, Brno: Doplněk 2001, 58 s., ISBN 80-7239-103-8.
- [24] Kolektiv autorů: *Encyklopedie antiky*, Praha: Academia, 1973, 741 s.
- [25] Rebro, K.: *Římské právo súkromé*, Bratislava: Obzor, 1980, 278 s.
- [26] Cvetler, J., Kincl, J.: *Právo římské*, Praha: 1970, 161 s.
- [27] Urfus, V.: *Obecné dějiny státu a práva, Římské právo soukromé*, Brno: 1979, 95 s.
- [28] Scharr, E.: *De romanorum iure Latine et Germanice (Römisches Privatrecht Lateinisch und Deutsch)*, Zürich: Artemis Verlag, 1960, 1400 s.

Webová stránka: www.thelatinlibrary.com

Kontaktní údaje na autora:

Miroslav Frýdek

Kšírova 92

619 00 Brno

e-mail: frydekjr@volny.cz